

SIPOS NIKOLETT

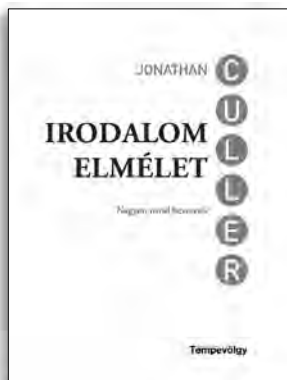
Nagyon rövid bevezetés

JONATHAN CULLER: *IRODALOMELMÉLET –
NAGYON RÖVID BEVEZETÉS*
CÍMŰ KÖNYVÉBE

Jonathan Culler *Irodalomelmélet: Nagyon rövid bevezetés* című könyve óriási népszerűségnek örvend, hiszen címével nemcsak azt ígéri, hogy mindössze százötven oldalban segít megérteni az irodalomelmélet lényegét, hanem sajátos felfogásban is járja körbe a témát. A Füzi Péter és Pikó András Gáspár fordításában idén végre magyarul is megjelent kötet (amely az Oxford Kiadó *Very Short Introductions* sorozatának negyedik részeként jelent meg először 1997-ben) hiánypótló olvasmány a magyar piacon, hiszen a jól megszokott kronologikus áttekintés helyett egy egészen újfajta megközelítésből mutatja be az irodalomelméletet, ezáltal pedig hasznos olvasmányként szolgálhat lelkes laikusoknak, kétségbeesett egyetemi hallgatóknak és inspirálódni vágyó tanároknak is.

Fordította:
Füzi Péter és
Pikó András Gáspár

Tempevölgy Könyvek
Balatonfüred, 2022
208 oldal, 5000 Ft

A könyv szerkezete sajátos logika szerint mutatja be az irodalomelméletet, hiszen a történeti áttekintés hagyományait követve Arisztotelész *Poétikájának* bemutatása helyett egy igen egyszerű, de annál provokatívabb felütéssel indítja útjára gondolatmenetét: *mi az elmélet?* Culler szerint az elmélet egy olyan reflexív, spekulatív diskurzus, amely az eredeti területén kívül is hatással van más területekre, működésében pedig kritikusan reflektál a józan ész elgondolásaira. A könyv egyik legnagyobb erőssége, hogy Culler partnerként tekint az olvasóra, együtt gondolkodik vele, és vele együtt hozza létre az elmélet definícióját is. Kiindulópontként Foucault szexualitásról szóló gondolatmenetét és Derrida írásról és tapasztalatról szóló elméletét használja fel – szerinte „Derrida azt mutatja meg, mennyire

elméletiek az irodalmi művek, Foucault pedig azt, hogy a tudás diskurzusai mennyire kreatívan termékenyek” (24).

A bevezető második fejezete azt a kérdéskört járja körül, hogy mit nevezünk irodalomnak. Bár vitatkozhatunk arról, hogy az irodalom mibenléte nem egy irodalomelméleti, hanem inkább egy társadalmi és szociológiai probléma, a kérdésfeltevés mégis helyénvalónak tűnik, hiszen egy az irodalomelmélettel ismerkedő lelkes amatőr vagy egy elsőéves egyetemista számára igencsak releváns kérdés lehet, hogy mitől mondhatjuk az egyik szövegre, hogy irodalom, és mitől mondhatjuk másra, hogy nem számít annak. Gondolatmenete során a szerző kiemeli, hogy mind az irodalmi, mind pedig a nem irodalmi szövegeket kutathatjuk hasonló módszerekkel, és „nem irodalmi szövegek” is hordozhatnak magukban irodalmi elemeket – s bár könnyebb lenne elfogadni azt a definíciót, miszerint irodalom az, amit a társadalom annak nevez, ez elégtelen következtetés lenne. Culler az irodalom mibenlétét a szöveghez való *hozzáállásunkban* ragadja meg: „az »irodalom« egy beszédaktus vagy szövegesemény, és egy bizonyos fajta figyelmet vált ki” (38).

Amennyiben az irodalmat *természetében* próbáljuk megragadni, nem szabad megfélemlenünk a nyelvi rendezőelvek fontosságáról, hiszen (főleg a költészet esetében) „az irodalom voltaképpen nyelv, ami mintegy »kiemelkedik« a nyelvből magából” (40). Culler emellett kiemeli az irodalom fikcionalitásának jelentőségét is, amely hozzájárul a gazdag értelmezési lehetőségek létrehozásához, és hangsúlyozza az irodalom esztétikai szerepét is, hiszen az irodalmi szövegek olvasása és vizsgálata során a forma és a tartalom kapcsolata fontos szerepet játszik. Az irodalom természetének tárgyalásakor Culler utolsó szempontként az intertextualitást és az önreflexivitást említi, ugyanis minden egyes mű más szövegekkel kapcsolódik, és ezekkel összefüggésben létezik, ezzel együtt pedig önmagára is reagál – irodalmi művek tárgyalásakor ez a szempont szinte megkerülhetetlen.

A fejezet utolsó részében Culler az irodalom funkcióját vizsgálja, az irodalmi művek ugyanis kiválóan alkalmasak arra, hogy különböző ideológiákat közvetítsenek, ezáltal pedig eszközként használják őket – ezzel pedig indirekt módon visszautal az elmélet-irodalomelmélet kérdéskörét vizsgáló problémára is. Culler szerint

az irodalom mibenlétének kérdése [...] nem azért merül fel, mert az emberek félnek, hogy esetleg összetévesztenek egy regényt egy történeti munkával, vagy versnek hisznek egy szerencsesüti-jóslatot, hanem mert a kritikusok és elméletírók azt remélik, hogy saját meghatározásukat és a szerintük leginkább találó kritikai módszereket terjeszthetik el, és kifoghatják a szelet az olyan elméletek vitorlájából, amelyek szerintük nem törődnek az irodalom legalapvetőbb, legmeghatározóbb aspektusaival (54).

Ez a megállapítás azért is fontos, mert rámutat arra, hogy a modern elmélet legfőképpen különböző diskurzusok harcának fogható fel, amelyben

mindegyik teória a saját megközelítési stratégiáját tartja helyesnek, ezáltal pedig „elfogadhatatlannak” tartja a többi megközelítést. A *Nagyon rövid bevezetés* azonban ahelyett, hogy egy bizonyos elméleti irányzat mellett tenné le a voksát, közös gondolkodásra hívja az olvasót, és elfogulatlanul mutatja be a különböző elméleti megközelítéseket.

Az „Irodalom- és kultúratudományok” című fejezetben Culler egy hosszabb részt szentel a kultúratudományok történetének és jelentőségének bemutatására, és azt vizsgálja, hogy hogyan foglalja magába ez a diszciplína az irodalmat és az irodalomról való gondolkodást. Culler szerint a kultúratudományokat egyfajta feszültség jellemzi: „egyfelől meg kell ismerni a populáris kultúrát, mint a nép önkifejezését, hangot adni a marginalizálódott csoportoknak, másfelől tanulmányozni kell a tömegkultúrát, mint elnyomó ideológiai szerkezetet” (58). Kijelenthetjük tehát, hogy a kultúratudományokban nagyon fontos szerepet játszik az identitásképződés problémája, ezzel együtt pedig a marginális csoportok kultúrájának vizsgálata. Culler azonban egy nagyon fontos dologra hívja fel az olvasó figyelmét: annak ellenére, hogy a kultúratudományok egyre nagyobb teret nyernek az irodalmi szövegekkel való foglalkozás területén, ez még nem jelenti azt, hogy az irodalomtudomány egyszer csak megszűnik létezni – a szerző szerint az újfajta látásmódok pont azért bizonyulnak hasznosnak az elméleti gondolkodásban, mert új olvasási módokat nyitnak, emellett pedig felhívják a figyelmet arra a kérdésre, hogy „mennyiben létrehozója az irodalom annak a kultúrának, amelyet elvileg reprezentál?” (62)

Culler az interpretáció kérdését a negyedik, „Nyelv, jelentés és interpretáció” című fejezetben tárgyalja, melynek egyik fő kérdése, hogy mit jelent a jelentésről gondolkodni. Gondolatmenetének bemutatásához Saussure nyelvelméletét használja fel, amely a nyelvet különbségek rendszereként fogja fel, majd pedig rámutat a nyelv és gondolkodás kapcsolatának fontosságára, ezzel pedig bevezeti az olvasót a poétika és a hermeneutika elméletének kérdéskörébe: míg a poétika arra keresi a választ, hogy miképpen jön létre a jelentés, a hermeneutika a jelentéstulajdonítás folyamatára kérdez rá. Culler abban a tényben találja meg az irodalomtudomány életképességét, hogy rámutat, a különböző interpretációk folyamatos feszültségben állnak egymással, „az ilyen viták középpontjában pedig az áll, hogy mi határozza meg a jelentést” (80). A hermeneutika esetében beszélhetünk a *helyreállítás hermeneutikájáról*, amely az alkotás kontextusát helyezi a középpontba, illetve a *gyanakvás hermeneutikájáról*, „ami azokat a rejtett (politikai, szexuális, filozófiai, nyelvi) előfeltevéseket akarja feltárni, amelyeken a mű nyugszik” (83). Culler szerint azonban míg az előbbi csökkentheti a szöveg erejét, amennyiben egy, „eredeti” jelentést keres, az utóbbi azonban olyan tulajdonságaiért is értékelheti a művet, a tüneti értelmezés azonban „figyelmen kívül hagyja a tárgy sajátosságait” (83).

Az ötödik fejezet a retorika, poétika és költészet sajátosságait vizsgálja, és kitér a retorikai alakzatok és szóképek alapvető sajátosságaira, majd pedig a négy mestertrópus bemutatása után a költészet kettős szerepét taglalja, amely mind szóként, mind pedig cselekvésként is értelmezhető. Culler a líra különbségét abban látja, hogy a versek nyelvhasználatukban jellemzően túlzóak, ezáltal maguk akarnak események lenni – mindezt pedig a szavak különös elrendezésével teszi lehetővé. A szerző ezen a ponton idézi Northrop Frye *A kritika anatómiája* című írását, mely rámutat, hogy a lírában a ritmus és a költői képek furcsasága egy sajátos értelmezői attitűdöt vonnak magukkal, amely leginkább talán a gyerekdalokban és balladákban a legfelismerhetőbb. Míg Culler az eredeti, angol nyelvű változatban a „Pease porridge hot, // Pease porridge cold, // Pease porridge in the pot, // Nine days old.” című példát közli, a fordítók a híres „Gólya, gólya, gilice” kezdetű mondókát választották a példa illusztrálására, amely kiválóan reprezentálja a szerző gondolatmenetét. A fejezet végén azonban a szerző rávezet minket a versértelmezés Culler által alapvetőnek gondolt konvencióira: meglátása szerint olvasóként a feladatunk az, hogy észrevegyük, „mit mondanak a vers és eljárásai magáról a költészetről vagy a jelentés létrehozásáról” (97).

Jonathan Culler azzal a gondolattal vezeti fel a következő, narratíváról szóló fejezetet, hogy a regények is hasonlóképpen „elmélkednek azon, hogyan tegyék értelmezhetővé az idővel kapcsolatos tapasztalatainkat, ezzel pedig a narratív elméletek területén végeznek felfedezéseket” (97). A narratológia mellett a szerző különös figyelmet fordít a cselekmény kettős működésére, amely érthető az „események valódi történetté formázásának módja”-ként (101) és egy sajátos, egyedi nézőpontból bemutatott történetként is. Culler szerint tehát a narratíva három szinten jelenik meg (esemény, cselekmény/történet, diskurzus), amelyek „kétféle ellentétpárban működnek: események és cselekmény, történet és diskurzus között” (101). Mindahhoz, hogy egy értelmezést alkossunk egy adott műről, fontos megfigyelni, hogy milyen bemutatásról van szó: Culler szerint a folyamat legfontosabb kérdései a *ki beszél, kihez, mikor, milyen nyelven és milyen fennhatósággal*. Nem szabad azonban elfeledkeznünk a fokalizáció problémájáról sem (*ki lát*), melyben számos változó (időbeli, távolság és sebesség, ismeret korlátai) is szerepelhet egyszerre. A fejezet végül a történetek funkcióival zárul: a szerző szerint amellet, hogy a történetek örömet okoznak és ismereteket közvetítenek, segítenek internalizálni a különböző társadalmi normákat (ezzel pedig vissza-kapcsol a kultúratudományok szerepéhez is). A fejezet azzal a gondolattal zárul, hogy bár a különböző elbeszélések mindegyike egy sajátos tudást képvisel, fontos elfogadnunk, hogy retorikai alakzatokként torzítanak is – mivel azonban elbeszélés nélkül nem tudunk megfogalmazni semmiféle világról alkotott tudást, a torzítás a folyamat velejárója.

A hetedik fejezet a performatív nyelv elméletét mutatja be, amely „a nyelv jelentését és hatásait érintő fontos kérdésekre világít rá, és végül az identitásra, valamint a szubjektum természetére vonatkozó kérdésekhez vezet” (112), azonban a kötet logikáját követve az olvasónak hiányérzete támadhat a dráma kérdéseinek tárgyalását illetően, ugyanis a harmadik műnem nem jelenik meg a könyvben. Bár ezt a problémát azzal is magyarázhatjuk, hogy manapság a dráma kérdései már inkább a színháztudomány elmélete alá tartoznak, egy irodalomelméleti bevezetőben hasznos lett volna bemutatni a műnem sajátosságait.

Austin performatív nyelvelméletének bemutatása után Culler rátér a performatívumok és az irodalom kapcsolatára, ugyanis az irodalom nemcsak *mond*, de *tesz* is dolgokat: nemcsak karaktereket és cselekvéseket, hanem fogalmakat és elképzeléseket is teremt. Mitől lesz azonban egy performatív irodalmi aktus sikeres vagy sikertelen? Culler szerint az irodalmi műalkotás sikeressége nemcsak abban rejlik, hogy egy adott állítás illeszkedik-e a műbe, hanem abban is, hogy megfelel-e a korábbi hagyományoknak, és elfogadják-e irodalomként. Előhossa azonban Derrida Austin-kritikáját is: Derrida ugyanis rámutat, hogy bár Austin különbséget tett a komoly és „komolytalan” megnyilatkozások között, az irodalomban (és a hétköznapi életben is) fontos szerepe van az ismétléseknek és az idézeteknek is. A performatívumok és konstatívumok közötti különbségtétel után Culler szintén a kultúratudományokhoz nyúl vissza, ugyanis egy egész alfejezetet szentel Judith Butler „gender és szexualitás performatív elméletének” (120). Butler szerint a társadalmi nem performatív aktus – Culler tehát visszakapcsol Derrida elméletéhez, miszerint „a nyelv performatív ereje a korábbi normák, korábbi tettek ismétléséből fakad” (123). Erre kiváló példa a queer-mozgalom elnevezése is, ugyanis a queer (különös, furcsa) szó eredetileg sértést jelentett a homoszexuális közösség számára, ma már azonban egy általánosan elfogadott jelzővé vált, a melegtanulmányok úttörői ugyanis tudatosan kezdték el használni a kifejezést saját maguk identifikálására. Culler ezután visszavezeti gondolatmenetét az irodalomelmülethez: amellet, hogy elismerjük, hogy az irodalmi mű valóságot teremt, Culler szerint „ugyanúgy mondhatjuk, hogy a mű sikeressé, eseményé a rengeteg ismétlésen keresztül válik, miközben magába foglalja a normákat és talán megváltoztatja a dolgokat” (125), ezáltal pedig performatívvá válik. A könyv hetedik fejezete azért is bír óriási jelentőséggel, mert az általa tárgyalt példákön keresztül Culler megfogalmazza saját válaszát arra a ki nem mondott kérdésre, hogy miért van szükségünk irodalomelméletre: szerinte „az irodalmi esemény vagy az irodalom mint cselekvés problémája egy olyan modellt kínál, amely alapján a társadalmi és kulturális eseményekről tudunk általában véve gondolkodni” (126).

A nyolcadik, utolsó előtti fejezetben a szerző az identitás, identitásképzés és a szubjektum problematikáját vizsgálja mint az irodalom- és kultúratudományok egyik legjelentősebb kérdéskörét. A szubjektum, irodalom és identitás általános elméleti bevezetője után Culler felteszi a kérdést, hogy azok az identitások, amelyeket a diskurzus bemutat, már eleve léteztek-e, vagy maga a diskurzus alkotta meg őket – Foucault és Nancy Armstrong elméleteit felhasználva Culler arra a következtetésre jut, hogy mai világunkban médiumok egész skálája dolgozik azon, hogy megmondja, mit jelent individuumnak lenni. A pszichoanalízis és a csoportidentitások bemutatása után (mely gondolatmenet során újfent fontos szerepet játszanak a kultúratudományok) a szerző felhívja a figyelmet a különböző feszültségekre, amelyek az identitás problematikáját jellemzik: Culler szerint

„úgy tűnik, egy sor tudományterületen zajló munka konvergál egymáshoz abban a vizsgálódásban, amely a szubjektumok egységének és identitásának kéretlen, hacsak nem egyenesen elkerülhetetlen rögzítésének módját faggatja; és noha ez a folyamat hathat megerősítően, közben mégis létrehoz szakadékokat az egyéneknek tulajdonított identitás és szerep, valamint életük változatos helyzetei és feladatai között. (137)

A fejezet további része az ágencia problematikáját vizsgálja a kolonializmus példáján keresztül: rendelkezik-e az egyén tetteit illetően a szabad választás jogával, vagy döntései előre meghatározottak – a kérdés megválaszolására Appiah elméletét használja fel, aki szerint „a bennszülöttek is cselekvő ágensek, és az ágencia nyelve helytálló az esetükben, függetlenül attól, hogy mennyire határozza meg a cselekvési lehetőségeiket a kolonialista diskurzus” (139). Culler és Appiah szerint tehát el kell választani egymástól az alávett pozíció és az ágencia kérdését.

A kötet kilencedik, egyben utolsó fejezete (amely az eredeti, angol nyelvű mű második kiadásában jelent meg először kiegészítésként), az etika és esztétika kérdéskörét járja körül, és kitüntetett figyelmet szentel a poszthumanizmus, az ökokritika és az esztétika bemutatásának. A fejezet azért is bír nagyon fontos jelentőséggel, mert az elmúlt években az előbb említett elméletek óriási szerepet játszottak mind az irodalomtudományban, mind pedig a kultúratudományokban – emellett pedig ismertetésükkel Culler bizonyítja, hogy „a huszonegyedik században az elméleti reflexió munkája nem egyhamar ér véget, még akkor sem, ha néhány ember az elmélet halálát várja csak azért, hogy ne kelljen vele többet törődni” (155). A kötet utolsó, „*Elmélet*” című alfejezetében Culler rámutat, hogy az *elmélet* nem vezet egyetlen harmonikus megoldáshoz, sokkal inkább további gondolkodásra inspirál, amely a *Nagyon rövid bevezetés* függelékében is megjelenik, ahol rövid összefoglalókat olvashatunk a modern elméleti irányzatokról.

A könyv magyar fordítása igényes munkáról árulkodik: Füzi Péter és Pikó András Gáspár fordítása nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Jonathan Culler írása magyarul is rendkívül élvezetes olvasmány legyen – nem beszélve Pikó András versfordításairól, amelyek minden alkalommal pontosan illeszkednek Culler gondolatmenetéhez. A könyv olvasása során feltűnt, hogy az angol kiadásban megjelent karikatúrák már nem jelentek meg a magyar változatában, melynek fő oka, hogy az illusztrációk hagynak némi kivetnivalót maguk után politikai korrektségüket illetően. A magyar fordítás megjelenése már nagyon időszerű volt: Jonathan Culler műve nemcsak azoknak bírhat nagy jelentőséggel, akik angol szakterületen folytatják kutatásaikat, hanem azoknak a lelkes laikusoknak vagy irodalommal és kultúratudományokkal foglalkozó egyetemistáknak is, akik szeretnének egy könnyen befogadható, általános bevezetőt olvasni az irodalomelméletről, esetleg rendszerezni szeretnék eddig megszerzett tudásukat. Úgy gondolom, a kötet jelentősége pontosan abban rejlik, hogy Culler elismeri a kultúratudományok jelentős szerepét és az irodalomtudományra való hatását, és nem próbálja erőszakosan kettészakítani a két tudományterületet. A *Nagyon rövid bevezetés* tehát nemcsak modern felfogásban mutatja be az irodalomelméletet, de igen szórakoztató és tanulságos olvasmányként is szolgál.

Our classic **Arren**, a
reshaped **tuom**

2011

Copyright © 2011